

4. DRUŽBENA (NE)ENAKOST

Šola ima pomembno vlogo pri razporejanju ljudi na različne družbene položaje. Družben položaj posameznika naj bi bil predvsem odvisen od njegovih sposobnosti, inteligentnosti. Šola bi tako z uveljavitvijo enakih kriterijev za napredovanje in množičnim, brezplačnim šolanjem, izenačila možnosti za doseganje pomembnih družbenih položajev. S tem bi se zmanjšala družbena neenakost, predvsem pa bi bile družbene vloge t'pravičnoŹ razdeljene. Vendar se ta pričakovanja niso uresničila. Šola je del družbe in zato se v šoli reproducirajo podobni odnosi, ki veljajo v širši družbi. Na šolski uspeh vpliva pripadnost določenemu sloju, etična pripadnost in razlika med spoloma.

Na šolski uspeh in dolžino šolanja bistveno vplivajo tudi vrednote okolja. Uspešnost v šoli je odvisna celo od subkulturnih razlik med posameznimi sloji. Poleg tega je neposredno povezan z uspešnostjo v šoli tudi način izražanja.

Šolskega uspeha pa ni mogoče povezati le z pripadnostjo družbeni skupini. Nanj vplivajo tudi osebne lastnosti posameznika, njegova osebna zavest, pa tudi odnosi v šoli sami. Opozoriti pa je treba tudi na odnos med učiteljem in učencem.

fatalizem -zma m (i) verovanje v neizbežnost usode, vdanost v usodo: tolažiti se s fatalizmom; vzhodnjaški fatalizem; boj zoper fatalizem

hrepeneti -im nedov. (e i) čutiti, imeti močno željo po čem: ljudje hrepenijo po miru, svobodi; otrok hrepeni po materi; hrepeneti po slavi, sreči; goreče, močno, zelo hrepeneti; ekspr. hrepeneti z vso dušo / vse življenje je hrepenel po tem trenutku / pesn. hrepeneti v daljavo / pren., knjiž. misli hrepenijo k svetlim ciljem

hrepeneč -eča -e: hrepeneč po slavi, življenju; hrepeneče srce; prisl.: hrepeneče ga je pričakovala

usoda -e ž (o) 1. kar po verovanju nekaterih ljudi določa potek človekovega življenja tako, da se nanj ne da vplivati: tako je odločila usoda; ekspr. usoda ji ni dala, namenila sreče; ekspr. usoda ga preganja, tepe; upirati se usodi; dobra, neprizanesljiva, neusmiljena, zla usoda / ekspr.: igra usode; biti orodje usode; nedoumljiva pota usode / v nekaterih mitologijah boginja usode 2. potek človekovega življenja, na katerega se ne da vplivati: objokovati, preklinjati usodo; vdati se v usodo; sprijazniti se z usodo; nesrečna, tragična, žalostna usoda / ekspr. usodi ne ubežiš / brati, napovedovati, prerokovati usodo iz kart, kave, zvezd, z dlani / ekspr. morda bo novi film doletela boljša usoda kot njegove predhodnike // ekspr. življenje sploh: odločati o usodi koga; bil je odgovoren za njihovo usodo / krojiti komu usodo • ekspr. usoda je hotela, da je tisto noč umrla moralo se je zgoditi; zgodilo se je; knjiž. usoda jim je naklonila zmago zmagali so; ekspr. usoda se je poigrala z njim doživel je nenavadne, nepričakovane stvari; ekspr. izzivati usodo ravnati predrzno, nepremišljeno; ekspr. prepustiti koga usodi ne poskrbeti zanj, ne pomagati mu; ekspr. vzeti usodo v svoje roke sam odločati o svojem življenju

Ali obstaja usoda? Ali obstajajo stvari, ki se nam bodo zgodile, pa če to hočemo ali ne? Ali je bodočnost že določena? Mar o stvareh, ki se nam bodo zgodile, vsaj včasih odločamo mi sami, ali pa je vse, kar delamo, zgolj izpolnjevanje že prej določenih stvari. Vemo, da naša življenja v veliki meri določajo dejavniki, ki niso pod našim nadzorom, nemara celo v večji meri, kot si mislimo. Vprašanje pa je, ali naša življenja *popolnoma* določajo dejavniki, ki niso pod našim nadzorom. Nismo si izbrali staršev, niti bratov in sester, če jih imamo, niti spola, niti barve oči, niti datum rojstva. Ali smo sploh kaj izbrali? Toliko je pomembnih stvari v našem življenju, na katere sploh nismo imeli vpliva. Ali smo sploh na kaj vplivali ali pa so bile naše usode popolnoma določene že zdavnaj pred našim rojstvom?

V glavnem menimo, da so nekatere stvari pod našim nadzorom in da *lahko* vsaj delno vplivamo na prihodnost, svojo in tujo. Intuitivno nam je vsem jasna razlika med

- 1) stvarmi, ki jih delamo, in
- 2) stvarmi, ki se nam dogajajo.

Včasih imamo občutek, da stvari, ki se nam dogajajo, niso v naši moči in da ne moremo vplivati na tisto, kar se nam bo zgodilo. To je občutek, da stvari ne delamo mi, temveč da se nam preprosto dogajajo. Morda ta občutek pravzaprav niti ne vara. Nemara je res tako, da celotno svoje življenje izpolnjujemo tisto, kar je bilo določeno že davno pred našim rojstvom. Lahko da občutek nemoči ni zgolj posledica utrujenosti, neuspeha, razočaranja ali odtujenosti, temveč je dobesedno resničen. Morda pa prepričanje o usodi ni zadeva predsodkov in praznoverja, temveč je dejansko resnično.

Povečini menimo, da *ni* vsa bodočnost določena in da vsaj na *nekaj* lahko vplivamo. Vendar pa včasih pomislimo »Tako je moralo biti« ali »Ni moglo biti drugače« ali »Tako se je moralo zgoditi«. Kdo ve, morda so te misli pravzaprav resnične. Nemara je vse že vnaprej določeno.

Zanima nas, kaj bo jutri. Hočemo vedeti, kaj se nam bo zgodilo in ali lahko na to vplivamo. Horoskop redko vzamemo resno. Navzlic temu pa ga radi pogledamo. Kajti, kdo ve? Lahko da je vseeno vse zapisano v zvezdah ali na dlani ali v kavi. Morda je Nostradamus res videl bodočnost. Lahko da metanje graha in vlivanje stopljenega svinca v vodo res govori o tem, kakšna bo naša bodočnost. Morda nam lahko tarot ali pa kristalna krogla povesta, kaj nas čaka? Nemara *deja vu* ni zadeva nevrološke motnje, temveč se včasih dobesedno spomnimo stvari, ki se še niso zgodile? Ravno tako ko imamo tako imenovane prediktivne sanje.

Fatalizem

Fatalizem je filozofsko stališče, v skladu s katerim je vse, kar se dogaja, vnaprej določeno. Bodočnost je že zdavnaj določena, ravno tako kot je bila tudi preteklost. Vse, kar se je kdajkoli zgodilo, se je moralo zgoditi ravno tako, kakor se je zgodilo, in nič drugače. Nikoli se nič ni moglo zgoditi drugače, kot se je zgodilo. Ravno tako se mora zgoditi tudi vse, kar se šele bo zgodilo, in to ravno tako, kakor se bo zgodilo, in nič drugače. Vse, kar se dogaja, je neizogibno. Vse, kar smo storili, smo morali storiti. Kar nismo storili, nismo mogli storiti. Nič ni moglo biti drugače, kot je bilo, in nič ne more biti drugače, kot bo. Vse je moralo biti ravno

tako, kot je bilo. Na bodočnost ne moremo vplivati, ravno tako kot ne moremo vplivati niti na preteklost. Ker je vse določeno, ne moremo na nič vplivati.

Kaj pa volja? To je čista iluzija. Stvari ne delamo, temveč se nam preprosto dogajajo. Odgovornost? Te ni. Nihče ni zaslužen za dobre stvari, ki jih je naredil, in nihče ni kriv za slabe stvari, ki jih je zakrivil, preprosto zato, ker nihče nikoli ničesar ni naredil. In ne le, da nihče nikoli ničesar ni naredil, temveč tudi nikoli *ni mogel* ničesar narediti, saj je bilo od vselej vse vnaprej določeno. V načelu ni razlike med nami in lutkami, razlika je morda le v ravni zapletenosti.

Spomnimo se samo Ojdipa. Prerokba je bila, da bo ubil očeta in oženil mater. Da bi preprečil uresničitev prerokbe, ga je oče dal ubiti. Vendar ga niso ubili, ko je odrastel, pa je ubil očeta in oženil mater ravno zato, ker ni vedel, da je Jokasta njegova mama, Laert pa njegov oče.

Predvideni dogodki, do katerih pripeljejo sami ljudje ravno zato, ker se jim želijo izogniti, pravzaprav niso ključni za fatalistični nauk. Ti primeri *ironije usode* zgolj dodatno ponazarjajo tezo o neizbežnosti usode; kakorkoli se že trudimo, da bi se izognili tistemu, kar se mora zgoditi, se temu ne moremo izogniti. Če se kdo usodi upira, ga ta lahko dodatno »kaznuje« tako, da bo sam, po svoji volji, pripeljal ravno do tistega, čemur se je poskušal izogniti. Osnova fatalizma je prepričanje, da so nekateri ali pa celo vsi dogodki v bodočnosti vnaprej dani. Ali bodo do njih pripeljali sami ljudje, katerim se bodo pripetili, ali pa se bodo zgodili neodvisno od njihovih naporov in znanja, je nebitno. Nam neznane sile bodo že našle pot, da kdo ali nekaj privede do tistega, kar se mora zgoditi, morda pa bomo to bili kar mi sami.

Fatalizem se lahko zdi nesmiseln in očitno neresničen. Vendar pa obstajajo filozofski argumenti, ki ga podpirajo. To so torej *dokaz, da je bodočnost že določena in da najo ne moremo vplivati*. Če so ti dokazi dobri, potem moramo fatalizem sprejeti in spremeniti stališče do življenja. Opustiti moramo preričanje, da so vsaj nekatere stvari pod našim nadzorom in da lahko vplivamo vsaj na nekatere dogodke v bodočnosti.

Prepričanje o fatalizmu in stališče do življenja

Celo v primeru, ko ne bi bilo jasno, kaj je empirična vsebina fatalizma, pa bi fatalistična teza in dokazi vsaj s svojo retorično močjo lahko pripeljali do *spremembe stališča do svojega lastnega delovanja*. Lahko bi vplivali na motivacijo za delovanje in na intenzivnost čustev, povezanih z uspehi in neuspehi. Prepričanje, da s svojimi ravnanji vplivamo na svojo bodočnost krepi motivacijsko moč za delovanje, medtem ko lahko prepričanje, da le izpolnjujemo vnaprej določeno, pripelje do defetizma in pasivnosti. Če je fatalizem resničen, potem nimamo razlogov, da smo ponosni na svoje uspehe, vendar pa se nam ravno tako ni treba kriviti za svoje neuspehe in napake, saj tako in tako ni moglo biti drugače. Če pa po drugi strani naši uspehi in neuspehi niso bili vnaprej določeni, temveč so posledica naših odločitev in prizadevanj, potem imamo razloge za ponos, sramovanje in druga čustva, ki bi se morala pojaviti kot posledica uspeha ali neuspeha. Zaradi tega je lahko res, da sprejemanje fatalizma v nekako pripelje do duševnega miru.

Prepričanje o usodi bi lahko ublažilo močna čustva in pretirane ambicije glede bodočnosti: zakaj naj bi nas vzemirjalo nekaj, na kar ne moremo vplivati? Če so to stvari, ki jih ne moremo spremeniti, potem je nesmiselno, da si jih prizadevamo doseči ali pa se jim izogniti, saj se bodo zgodile ne glede na naša prizadevanja. Zato ni razlogov – če nam je usoda določena – da bi se sploh zaradi česar koli vzemirjali, niti glede naše bodočnosti ne. Vendar pa ni povsem jasno, kako bi tako razmišljanje moralo pripeljati do duševnega miru. Če je usoda taka, da bom moral vložiti neznanske napore, da bi nekaj dosegel, kako jih potem ne bi vložil? Če mi je usojeno, da bom nekaj dosegel z mukotrpnim delom, kako bi potem

lahko tega ne dosegel z mukotrpnim delom? Če je moj značaj tak, da zelo močno čustveno reagiram, kako bi potem lahko reagiral drugače? Prepričanje o fatalizmu lahko ublaži močna čustva le, če ta niso določena z usodo, temveč so pod nadzorom razuma. Torej, le če so izjema od vsega drugega. Zaradi tega je rek »Veruj v usodo!« *lahko dober nasvet le, če ni povsem resničen*. Poleg tega pa ni jasno, kako bi lahko prepričanje o usodi odgnalo ali vsaj ublažilo naše čustvene reakcije do dogodkov, ki so pred nami. Naša bodočnost je *naša* bodočnost in tisto, kar se bo zgodilo nam, se bo zgodilo *nam* ne glede na to, ali bi lahko nanjo vplivali ali ne, ali je bila ta že zdavnaj zapisana ali ne. Če se mi bo zgodilo nekaj slabega, ni jasno, zakaj bi se tega manj bal, če vem, da se temu ne morem izogniti. Zakaj bi se manj veselil nečesa dobrega zato, ker vem, da mi se to mora zgoditi? Celó če prepričanje o fatalizmu odstranjuje tudi druge razloge za delovanje, ni jasno, kako lahko odstrani razloge za čustva. Videti je, da so v tem dokazu ponovno pomešani razlogi dveh vrst.

Za misel, da ne moremo vplivati na tisto, kar se nam bo zgodilo, ni nujno, da pripelje do pomiritve z usodo. Taka misel lahko izzove tudi nasprotno reakcijo: lahko deluje depresivno, občutek nemoči pa nas lahko pripelje do besa. Zato sploh ni jasno, do kakšne reakcije bi morale privedi morebitno spoznanje, da usoda res obstaja. Če bi se izkazalo, da nam je bodočnost določena, se zastavlja vprašanje, ali bi nam moralo biti zaradi tega kaj težje ali kaj lažje. Kajpada je jasno, da je tudi pomembno, kakšna bi bila naša usoda. Kaka usoda bi nam bila nemara tudi všeč, kaka pa ne. Vendar pa je verjetno, da nam ne bila všeč sama misel, da je naša usoda določena in da nanjo ne moremo vplivati, celo če je pred nami ne vem kako lepa bodočnost. Tisto, kar bi nas spravilo v slabo voljo in nemara celo v depresijo ali v bes, bi bilo ravno spoznanje, da ne moremo vplivati na tisto, kar se nam dogaja. Zato ni jasno, zakaj bi in kako bi lahko sprejeli in celo vzljubili svojo usodo, če bi se pokazalo, da kaj takega res obstaja.

Razprava o fatalizmu in svobodni volji bi nam morala – med drugim in celo predvsem – pomagati zavzeti *pravilno stališče* do življenja; da pravilno vrednotimo svoje uspehe in neuspehe. *Psihološko gledano* pa je verjetneje, da je stvar *obratna*, da je prepričanje o fatalizmu posledica odpovedi in razočaranja v življenju, naknadno iskanje razlogov, s katerimi bi upravičili naše neuspehe in našo nemoč, da uresničimo tisto, kar smo nameravali. Freudovsko rečeno, verjetneje je, da gre za naknadno racionalizacijo, saj je lažje biti prepričan »Tako je moralo biti« kot »Jaz sem nesposoben«. Morda pa včasih ne moremo prenesti bremena uspeha ali pa smo dejansko tako skromni, da smo lažje prepričani, da so preko nas delovale neke višje sile, kot da smo mi sami dosegli take uspehe. Če *gledamo racionalno*, prepričanje o fatalizmu vseeno ne bi smelo biti posledica takega ali drugačnega stališča do življenja. Za to, da bi lahko upravičilo določeno stališče do lastnega življenja in odpravilo razloge za ponos, sramovanje in druga čustva, povezana z uspehi in neuspehi, bi moralo imeti *neodvisno osnovo*, ne pa da je posledica takega stališča. Kajti če fatalizem ni resničen, potem *imamo* razloge, da smo ponosni na svoje uspehe in da se sramujemo svojih neuspehov. Zato fatalistično vrednostno stališče do sveta, v katerem živimo, in do lastnega življenja ne more biti osnova, ki upravičuje prepričanje o fatalizmu. Razlogi za prepričanje o fatalizmu morajo biti neodvisni od reakcije, da katere bi morali pripeljati. To bi morali biti razumski in izkustveni dokazi, ki bi nam morali pomagati v zavzemanju *pravilnega stališča* do življenja in ki ne bi bili naknadna racionalizacija stališča, ki ga že imamo.

Usoda

V nekaterih trenutkih bolečine, nevarnosti ali izgube ljubljene osebe vsak od nas razglablja o ideji fatalizma, o misli, da je tisto, kar se dogaja v nekem trenutku, neizbežno in da smo nemočni, da bi to preprečili. Včasih se znajdemo v okoliščinah, ki jih nismo sami ustvarili in v katerih sta naše lastno bivanje in usoda tako popolnoma zasidrana, da je lahko misel o fatalizmu povsem nezaustavljiva in včasih tudi pomirjujoča. Čutimo, da bo to – karkoli se bo že zgodilo, dobro ali slabo – tisto, kar bodo prinesle te okoliščine, mi pa smo nemočni. Pravijo, da takšne misli včasih obsedajo vojake. Nemara pa bi jim bil vsakdo bolj naklonjen, če bi enkrat nekoliko postal in pretehtal, kako malo je imel sploh opraviti s tem, da je v življenju prišel tja, do kamor je prišel, kako so mnogo njegovih dogodkov in usod zanj določile gole okoliščine in kako celoten potek njegovega življenja pogosto enkrat zavselej določajo najbolj trivialni pripetljaji, ki jih ni povzročil sam in jih ni mogel predvideti. Torej, če lahko sploh krojimo svojo lastno usodo, kar pa je dvomljivo, potem imamo svobodo, ki jo v najboljšem primeru uveljavljamo v skrajno omejenem okviru. Vse pomembne stvari – kdaj smo rojeni, katerim staršem, v katero kulturo, ali smo ljubljani ali zavrženi, moški ali ženska, naš značaj, naša inteligenca ali neumnost, dejansko vse tisto, kar tvori našo srečo ali nesrečo – vse to za nas določajo najbolj naključne in brezbrizne okoliščine, gola naključja, naključna srečanja in dozdevno nepomembni slučajji. To lahko vidi vsakdo, če se ozre nazaj in če išče, vendar pa je malo takih, ki iščejo. Usoda, ki nam je podelila naše lastno bivanje, nam je podarila tudi naš ponos in domišljavost in nas potemtakem oblikovala tako, da si, ker smo ljudje, za svoja srečna naključja, ki jih imenujemo dosežke, čestitamo, za spodrsnjaje, ki jih imenujemo naše nesreče, pa krivimo svet, in ob tem komaj kdaj pomislimo na tisto neosebno usodo, ki svojevoljno odvezuje oboje.

Zato bomo, za karkoli se že zgodi, rekli, da je bilo določeno, da se zgodi tako. To pa je tolažba v dobrem in v slabem. Za tiste, ki se izkažejo za slabe in nizkotne, bomo rekli, da jim je bilo tako usojeno; za tiste, ki se izkažejo za srečne in blažene, bomo rekli, da jim je bilo tako usojeno; ni prostora niti za hvalo niti za grajo usode, za objokovanje tistega, kar se je zgodilo, za žalovanje nad tistim, kar se bo zgodilo, ali za sprejemanje moralnih sodb.

Ali bomo potem sedeli križem rok in trpno opazovali spreminjajoče se prizorišče, ne da bi sodelovali, ne da bi kdajkoli preizkusili našo moč in našo dobroto, ne da bi se vmešavali v tisto, kar se dogaja, ali v to, da bi se stvari izoblikovale tako, kot bi se morale? To je vprašanje, na katero si mora vsakdo odgovoriti sam. Nekateri ljudje iz svojega življenja ne naredijo nič ali zelo malo in nobene škode ne bi bilo, če sploh nikoli ne bi živeli, saj je njihovo življenje čista zguba. Drugi iz življenja naredijo veliko, življenja nekaterih pa celo sijajo kot zvezde. A to smo vedeli že pred našo razpravo o usodi. In sčasoma bo vsak od nas spoznal iz kakšnega testa nam je usojeno, da smo.

Fatalistični način razmišljanja pogosto izvira iz teoloških idej ali iz tistega, za kar se splošno misli, da so določene predpostavke znanosti in logike. Če je Bog res vseveden in vsemogočen, potem ni težko predpostavljati, da je za vse uredil, da se dogaja ravno tako, kot se bo dogajalo, da že pozna vsako najmanjšo podrobnost celotnega prihodnjega poteka sveta in da meni in tebi ne preostane nič, kar bi lahko storila, razen da gledava razvoj dogodkov,

zdaj in potem. A tudi če v sliko ne vpeljemo Boga, ni težko predpostaviti, kot smo videli, da je vse, kar se dogaja, popolnoma določeno s tistim, kar se je zgodilo pred tem, in da je torej vse, kar se bo zgodilo v kateremkoli prihodnjem času, edina stvar, ki se lahko potem zgodi glede na tisto, kar se je zgodilo pred njo. Ali če zanemarimo tudi to: zdi se naravno domnevati, da tako kot obstaja množica resnic, ki zadeva tisto, kar vsebuje preteklost, obstaja tudi množica resnic, ki zadeva tisto, kar skriva prihodnost, ne glede na to, ali je ta množica znana katerikoli osebi ali celo Bogu, in da se bo vse, kar je zatrjeno v tej množici resnic, v teku časa zagotovo zgodilo natanko tako, kakor je tam notri opisano.

Seveda ni nujno, da smo prepričani, da je fatalizem edini pravi možni pogled na preteklost. Da je to tudi pravi način gledanja na prihodnost, je manj očitno, delno nemara tudi zaradi naše neznansko večje nevednosti glede tega, kaj skriva prihodnost. Posledice zakupa takega fatalizma so očitno pomembne. Ne da bi kaj povedali o utehi fatalizma, ki neki osebi omogoča, da gleda na vse nastajajoče stvari z enakim nemotenim duhom, s katerim premišlja o celo najbolj odvratnih grozotah zgodovine, pa fatalistični nauk osebo razbremeni vseh nagnjenj, da bi krivil in hvalil druge ter krivil in vzljubil sebe. Obljublja, da je možno popolno razumevanje in odstrani skušnjava, da bi na stvari gledali v okviru človekove grešnosti in moralne odgovornosti. Ta misel sama, ko jo enkrat trdno dojamemo, povzroči sublimni sprejem vsega tistega, kar ponujata življenje in narava, bodisi meni samemu bodisi mojemu prijatelju; in čeravno s tem zmanjša naš ponos, pa hkrati krepi občutke, odpira srce in širi razumevanje.